

BISKUP GRABOWSKI A KULT PATRONA DOBREGO IMIENIA

Przedmiotem niniejszych badań będzie ukazanie działalności biskupa Grabowskiego w kontekście warmińskiego kultu św. Jana Nepomucena. To tak dokładnie ukierunkowane spojrzenie badawcze jest pokierowane hipotezą, wedle której kult ten tak naprawdę nigdy nie był przez duchowieństwo warmińskie poważnie traktowany¹. Dobitnie świadczą o tym zainteresowania literackie następcy Grabowskiego, biskupa Krasickiego² oraz stosunkowo skromna ilość dzieł sztuki poświęconych czeskiemu męczennikowi a ufundowana przez miejscowe duchowieństwo. Artykuł ten powstaje równocześnie po opublikowaniu bardzo dobrej biografii biskupa warmińskiego pióra J. Dygdały³, która rzuca dużo światła na osobowość i zainteresowania tego wszechstronnego humanisty.

Adam Stanisław Grabowski w 1742 roku, jako biskup warmiński pojawia się w Lidzbarku Warmińskim. Od tego momentu obserwujemy wszechstronne prace budowlane: wznoszono z jego inicjatywy i często za jego pieniądze kościoły, fundowano ołtarze, przekształcano wnętrza sakralne na obowiązującą wówczas modłę barokową i rokokową.

Równocześnie w tym czasie dynamicznie rozwija się w całej Europie kult św. Jana Nepomucena, o którym przypominano sobie pod koniec XVII stulecia. Okazało się, iż ten średniowieczny kapłan dobrze broni katolickich dogmatów. Zwłaszcza przypominał wiernym o tajemnicy spowiedzi świętej.

Jan Nepomucen urodził się w miejscowości Pomuk, w domu miejscowego urzędnika o nazwisku Welflin. Już samo ustalenie daty tego wydarzenia sprawia historykom duże kłopoty. Ostatnio większość autorów opowiada się za przedziałem lat 1340–1350⁴. Sam miał nazywać siebie — Jan olim Welflin. Później w przygoto-

¹ Por. J. Hochleitner, Powiernik tajemnic królowej. Kult św. Jana Nepomucena na Warmii, Elbląg 1996.

² I. Krasicki, Zbiór potrzebniejszych wiadomości, porządkiem alfabety ułożony, t. I–II, Warszawa – Lwów 1781. Biskup opisuje ośmiu świętych Janów, pomijając milczeniem Jana Nepomucena.

³ J. Dygdała, Adam Stanisław Grabowski (1698–1766). Biskup, polityk, mecenas, Olsztyn 1994.

⁴ M.in.: F. Stěskál, Svaty Jan Nepomucký, t. I, Praha 1921, s. 17; J. Weiskopf, Johannes von Pomuk, Mnichov 1948, s. 48–53; J.V. Polc, Giovanni Nepomuceno, santo, martire, w: Bibliotheca Sanctorum, t. VI, Roma 1965, s. 847; Ks. W. Zaleski SDB, Rok kościelny, Święta Pańskie, Matki Bożej, Apostołów, Świętych i Błogosławionych Polskich oraz dni okolicznościowe, Warszawa 1989, s. 338.

wywanych własnoręcznie dokumentach podpisywał się *Johannes olim Welflini de Pomuk*⁵.

W młodym wieku Jan rozpoczął naukę w miejscowej szkole klasztornej⁶. Około 1370 r. przyjął tonsurę⁷. Jako kleryk Jan z Pomuk występował w kurii biskupiej w Pradze w charakterze notariusza. Podanie głosi, że został wyświęcony już w 1372 roku przez arcybiskupa Ernesta⁸, w literaturze przyjęło się za czas święceń Jana uważać rok 1380. Wtedy też otrzymał probostwo przy kościele św. Galla (Gawła) w Pradze. W 1381 roku pojawia się Jan Welflin, jako student prawa, w świeżo co założonym przez Karola IV uniwersytecie praskim. W latach 1382–1387, przez pięć lat, Jan z Pomuk studiował w Padwie⁹. Naukę skończył godnością doktora prawa kościelnego. Był to najwyższy szczebel naukowy, jaki w owych czasach można było osiągnąć. Po powrocie do Pragi został mianowany kanonikiem przy kościele św. Piotra i Pawła w Wyszehradzie.

Wacław IV — król Czech — chciał panować nad czeskim Kościołem, uzależnić go od siebie. Znano go również z niechętnego stosunku do papieża. W tym czasie, gdy Jan z Pomuk był już wikariuszem generalnym, wybuchł konflikt o nowo wybranego benedyktyńskiego opata w Kladrubach. Wbrew planom króla wikariusz generalny opata zatwierdził. Ponadto Jan ośmielił się rzucić klątwę na wicekanclerza królewskiego za publiczne bluźnierstwa z wiary i Kościoła. Być może, że wspomniane konflikty spowodowały erupcję królewskiego gniewu. Wacław nakazał uwięzić trzech kapłanów, wśród nich Jana z Pomuk. Z tej trójki, śmiercią męczeńską zginął tylko wikariusz generalny. Prawdopodobnie w nocy, przed oczyma świadków, skatowanego kapłana zrzucano z mostu Karola do Węławy. Śmierć przez utopienie była stosowana wówczas wobec osób duchownych¹⁰. Legenda dodaje, że podczas pływania zwłok po rzece, dookoła głowy pojawiło się 5 płomieni (gwiazd) tworzących świetlistą aureolę.

Mord miał być dokonany między 11 a 24 marca 1393 r. Według obliczeń P. Dawida było to 20 marca¹¹. Większość autorów piszących o św. Janie Nepomuccenie skłania się ku tym ustaleniom, pisząc, że śmierć nastąpiła w nocy z 20 na 21 marca¹². Niektórzy dodają, że kapłana wrzucono do Węławy *hora noctis quasi*

⁵ J. Weisskopf, *St. Johannes von Nepomuk*, Wien 1931, s. 11.

⁶ Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego z licznymi jej dopełnieniami przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób wydana przez X. Michała Nowodworskiego, t. VIII, Warszawa 1876, s. 492; Św. Jan Nepomucen 1348–1393, opr. dr W. Brzeska, Poznań – Warszawa – Wilno – Lublin 1938, s. 22.

⁷ M.in. tę datę podaje K. Radziński, *Święci i błogosławieni kościoła katolickiego*. Encyklopedia hagiograficzna, W-wa – Poznań – Lublin [b.m.w.], s. 209.

⁸ Encyklopedia kościelna podług teologicznej, jw., s. 493.

⁹ Por.: J.V. Polc, V. Ryneš, *Svatý Jan Nepomucký*, t. I: *Život* (J.V. Polc), Řím 1972, s. 126. Według: R. Graf, *Die Verehrung des Heiligen Johannes von Nepomuk*, *Heimatkundliches Jahrbuch des Landkreises Kronach* 15:1985, s. 205–220, Jan Nepomucen rozpoczął naukę w Padwie w 1383 r.

¹⁰ I. Scheer, *Święty Jan Nepomucen* (I), PPP, z. 6:1988, s. 5; J. Hochleitner, I. Scheer, *Obrońca przed wylewami rzek. Niezwykłe dzieje życia i kultu świętego Jana Nepomuccena*, Elbląg – Świdnica 1998, s. 23.

¹¹ H. Fros SI, F. Sowa, *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Kraków 1982, s. 30.

¹² M.in.: B. Patzak, *Das Nepomuk standbild vor der Kreuzkirche in Breslau*, *Schlesien* 7:1913/1914, s. 465; A. Uthorn, *Meister und werke der Plastik des Spätbarock in Breslau* (etwa

tertia czyli około dzisiejszej 21¹³, a jeszcze inni obliczają, że stało się to około 20 godziny¹⁴.

Nigdy nie zdołano do końca wyświecić przyczyn surowego wyroku Wacława IV. Może była nią odważna obrona immunitetu Kościoła (wyłączenie urzędnika królewskiego) albo zatwierdzenie, bez wcześniejszej aprobaty króla, opata w Kladrubach. Na pewno król tym wyrokiem uderzył pośrednio w arcybiskupa, równocześnie zbytnio nie narażając się na papieżowi. A może przyczyną śmierci było utrzymanie przez Jana tajemnicy spowiedzi św.? Idea męczeństwa w obronie tajemnicy spowiedzi pojawiła się dopiero w 60 lat po tragedii. Około 1450 r. Tomasz Ebendorfer z Haselbach pisał, że Jan był spowiednikiem królowej Zofii¹⁵. Wacław jakoby pragnął poznać szczegóły spowiedzi. Milczącego kapłana ukarał więc śmiercią. Współcześnie uważa się to za mało prawdopodobne¹⁶.

Ciało Jana z Pomuk odnaleziono dopiero 17 kwietnia i złożono najpierw w kościele św. Krzyża. Później pochowano go w grobowcu pod katedrą. Napis na kamieniu głosił: *Johannes de Pomuk*. Po 1393 roku Wacław IV spotkał się w Czechach z silną opozycją możnych i wyższego duchowieństwa. Po pewnym czasie monarchę nawet uwięziono. Uwolniono go dopiero za cenę ograniczenia władzy królewskiej. Do zmniejszenia prestiżu Wacława przyczyniło się ponadto pozbawienie go przez elektorów w 1400 roku korony cesarskiej¹⁷.

Gdy tylko dowiedziano się o tragicznej śmierci Jana, zaczęto oddawać mu cześć. Kult jeszcze szybciej zaczął się szerzyć po śmierci Wacława IV (1419). W upowszechnieniu kultu niemalą rolę odegrali pielgrzymujący do Pragi pątnicy, a także ówczesni przywódcy świeccy i religijni¹⁸. Zwłaszcza w dawniejszej literaturze historycy stosowali cezurę w dziejach tego kultu — była nią bitwa pod Białą Górą (8 XI 1620)¹⁹. Od tego momentu ożywiło się oddawanie czci św. Janowi Nepomucenowi.

Przez dziesięciolecia proces o wyniesienie na ołtarze był wstrzymywany. Pierwsze próby podjęto już w 1625 r. Starania cesarzów Ferdynanda III i Leopolda I, poparte zabiegami arcybiskupów oraz kapituły praskiej w 1675 r. także spęzły na niczym. Dopiero z polecenia cesarza Józefa II w 1710 roku rozpoczęto oficjalny proces kanoniczny. Do Rzymu wpływały w tym czasie liczne listy poświadczające kult praskiego kapłana. Pisali je niemal wszyscy biskupi Rzeszy, a nawet cesarzowa

1700–1750), Berlin 1927, s. 210; W. Nickel, *Die öffentlichen Denkmäler und Brunen*, Breslau 1938, s. 28; R. Graf, *Die Verehrung*, jw., s. 205.

¹³ Encyklopedia kościelna podług teologicznej, jw., s. 494; S. Orgelbranda, *Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, t. VII, Warszawa 1990, s. 411.

¹⁴ Ks. W. Załeski SDB, *Święci na każdy dzień*, Łódź 1984, s. 267.

¹⁵ Píše on, że święty był indagowany przez króla o wydanie grzechów jego małżonki. Podobną opinię wyrażał także kanonik Paweł Žydek w swoim dziele z 1477 roku „*Spravovna*”.

¹⁶ H. Fros SI, F. Sowa, jw., s. 306.

¹⁷ J. Kłoczowski, *Europa słowiańska w XIV–XV wieku*, Warszawa 1984, s. 35.

¹⁸ I. Scheer, *Święty Jan Nepomucen (I)*, jw., s. 5. O tym, iż kult ten widoczny jest na terenie całych Czech od końca XVI w. píše: F. Seibt, *Johannes von Nepomuk — ein schweigender Märtyrer*, w: *Johannes von Nepomuk*, Passau 1971, s. 16–24.

¹⁹ Popularne opracowania encyklopedyczne, w których ta cezura się pojawiła: *Encyklopedia powszechna* S. Orgelbranda, t. V, Warszawa 1883, s. 469; *Encyklopedia powszechna*, jw., s. 411; *Encyklopedia powszechna Ultima Thule*, pod red. S.F. Michalskiego, t. V, Warszawa MCMXXXIII, s. 113.

Elżbieta żona Karola VI. Specjalnie powołana komisja w 1715 r. zbierała i sprawdzała wiadomości o życiu, śmierci i cudach przypisywanych wstawiennictwu Jana. Pod przysięgą przesłuchiowano świadków. W 1719 r. szerokim echem rozeszła się wieść o cudownym ocaleniu spod koła młyńskiego Rozalii Wodakin von Strakonsiss²⁰. Gdy tylko wezwała pomocy Jana Nepomucena, natychmiast doznała cudownej jego interwencji. Zaś Teresa Krebsin von Brik nagle doznała ożywienia zeschłego lewego ramienia²¹.

15 IV 1719 r. doszło do odkrycia grobu wikariusza generalnego. Znalaziono w nim *język jeszcze zupełnie świeży, czerwony z wszystkimi zachowanymi cechami naturalnego języka*²². To cudowne zachowanie się języka, podobnie jak u świętego Antoniego, przeważało szalę powodzenia w dalszym rozwoju jego kultu, tym bardziej, że 27 I 1725 r. zeschnięty język nabral żywego koloru i kształtu²³.

Papież Innocenty XII beatyfikował Jana Nepomucena 31 maja 1721 r. Równocześnie papież zatwierdził teksty liturgiczne do *Mszалу* i *Brewiarza* na Czechy, Austrię, Niemcy, Polskę i Litwę. Przygotowując się do przyszłej kanonizacji, cesarz Karol VI wezwał poddanych do składania ofiar na budowę nowego grobowca dla przyszłego świętego²⁴. Uroczystej kanonizacji Jana Nepomucena dokonał 19 III 1729 r. papież Benedykt XIII. Od tego roku Kościół wspominał świętego 16 maja.

Na tak entuzjastyczne przyjęcie przez wiernych nowego świętego duży wpływ miały przypisywane mu właściwości. Każdy człowiek mógł w nim znaleźć swojego obrońcę i orędownika. Z biegiem lat wzbogacano dziedzinę, w których mógł pomóc święty Jan Nepomucen. Równocześnie stosunkowo szybko oficjalna nauka Kościoła została uzupełniona ludowymi wierzeniami, które dodawały specyficznego kolorytu temu kultowi.

Podczas kanonizacji papież Benedykt XIII orzekł, iż przyczyną męczeństwa Jana z Pomuk było zachowanie tajemnicy spowiedzi św. Wokół tej okoliczności śmierci najczęściej były głoszone kazania. Ich treść duchowieństwo wykorzystywało do walki z protestantyzmem, jako że tajemnica spowiedzi jest przez nich odrzucana. Szermierzami tej okoliczności śmierci byli przede wszystkim jezuici, którzy powoływali się na piętnastowieczne źródła (Ebendorf i Židek)²⁵. Kościół

²⁰ Por.: *Johannisches Blumen = Büschein Aus dem Mayen = Särtlein Oder Kurke Andachts = Übung zu den Heiligen von Nepomuck Nebst dessen Kurtzer Lebens = Verfass = ung, und Canonization Allen enfrigen Clientes S. Joannis zu ihrer Seelen = Trost auf neue verfassert*, Prag (b. r. w.), s. 20–21. Zaś wg Encyklopedja kościelna podług teologicznej, jw., s. 496, cudownie uratowana niewiasta nazywała się Rozalia Hadenliowa.

²¹ *Johannaisches Blumen*, jw., s. 20.

²² Tamże, s. 14.

²³ Według ostatnich badań, to co uważano niegdyś za cudownie zachowany język w rzeczywistości ma być zdekomponowaną masą mózgową, która w czasie przeżywania zwołok w rzece spłynęła do jamy ustnej — pisze o tym ks. E. Wiczorek, *Kult św. Jana Nepomucena w Polsce. Studium historyczno-liturgiczne* (praca w zbiorach prywatnych I. Scheer, której dziękuję za jej udostępnienie).

²⁴ L. Š r s e n, Antonio Corradini und rokokoplastik in Prag. Zur Frage des Johannes-von-Nepomuk-Grabmals im veitsdom im Prag, w: *Studien zur europäischen Barock — und Rokokoskulptur*, herausgegeben von K. Kalinowski, Poznań 1985, s. 105 i 107.

²⁵ Ks. W. S c h e n k, jw., s. 96–97; tenże, *Z dziejów liturgii w Polsce*, w: *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, pod red. ks. M. R e c h o w i c z a, cz. I: Kościół. Początki i zarys rozwoju, Lublin 1969, s. 194.

w czasach późniejszych czcił św. Jana Nepomucena przede wszystkim za obronę tajemnicy spowiedzi św.²⁶ Powtarzano to w żywotach po wiek XX. Na frontowej ścianie cokołu pomnika świętego Jana we Wrocławiu znajduje się wielowierszowy napis łaciński: *Sancto Joanni Nepomuceno proservato confessionis sigillo e ponte pragenci in aquas praecipitatio qui honorantes vers inhonorat pii clientes venerationis ergo extruxere*²⁷. Zazwyczaj w wieku XIX powtarzano w opracowaniach encyklopedycznych oraz w działalności kaznodziejskiej tę wersję męczeństwa świętego Jana Nepomucena. Wyjątkowo nie zawiera ani słowa o zachowaniu tajemnicy spowiedzi *Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda* z 1883 r.²⁸ Współcześnie poddaje się w wątpliwość tę przyczynę męczeństwa praskiego kapłana.

Do dziś pisze się o świętym jako patronie dobrej spowiedzi i szczerej pokuty²⁹. Uważano go także za patrona spowiedników³⁰. Często fundowano jego wyobrażenia w ośrodkach pątniczych³¹. Uznawanie świętego Jana za ordęownika tych dziedzin życia religijnego wpłynęło na ukształtowanie się określonych wyobrażeń ikonograficznych. Przedstawiano go najczęściej w stroju kapłańskim, z palmą męczeństwa w rękę i z palcem na ustach, na znak milczenia. Niekiedy święty trzyma książkę — jako atrybut teologa i uczonego³². Jeśli jest ona zamknięta na kłódkę, to należy doszukiwać się w tym symbolu milczenia — zachowania tajemnicy spowiedzi. Rzadko spotykanymi atrybutami są klucz oraz stuła. Pierwszy z nich nawiązuje do faktu uwięzienia, drugi zaś do funkcji spowiednika. Często na płaskorzeźbach pomników świętych, czy na obrazach sztalugowych i ołtarzowych ukazywano sceny spowiedzi królowej Zofii, korespondujące bezpośrednio z przedstawieniem utonięcia spowiednika w Weltawie³³.

Z interesującą hipotezą występują polscy historycy kultury materialnej. Popularność kultu przypisują nie faktowi, iż uosabia tajemnicę spowiedzi, ale że wiąże się z opieką świętego nad groźnym żywiołem wody³⁴. Św. Jan Nepomucen był przede wszystkim patronem tonących, chronił od nieszczęśliwych wypadków na wodzie³⁵.

²⁶ Rzymskie martyrologium. Czytania na każdy dzień roku, Mikołów – Warszawa 1910, s. 158.

²⁷ W tłumaczeniu na j. polski: „Świątemu Janowi Nepomucenowi, który za dochowanie tajemnicy spowiedzi — nie licząc się z możnymi — został zrzucony z mostu praskiego, pobożni wyznawcy jako wyraz czci wzniesli”.

²⁸ T. V, Warszawa 1883, s. 469.

²⁹ L. Postolowicz, Bitwa o św. Jana, *Podlasie*, 5(1991), s. 19.

³⁰ Ks. B. Gładysz, Życiorysy wybitnych świętych, Poznań – Warszawa 1921, s. 97; Ks. T. Chodźdło, Kościół i kultura ludowa, w: *Księga tysiąclecia katolicyzmu, jw., cz. III: Kościół w ramach społeczeństwa*, Lublin 1969, s. 125; U. Janicka-Krzywdą, Atrybut. Patron. Symbol czyli co o świętych i błogosławionych powinien wiedzieć przewodnik, wyd. II, Kraków 1988, s. 44; I. Scheer, Święty Jan Nepomucen — patron mostów (2), *PPP*, z. 11:1990, s. 18.

³¹ L. Postolowicz, jw., s. 19.

³² J. Lusin, *Würzburger Freiplastiken aus zehn Jahrhunderten. Ein Inventur und Wegweiser*, Würzburg 1980, s. 41.

³³ Taka sytuacja występuje na płaskorzeźbach pomnika św. Jana z mostu Karola w Pradze. Nieraz przedstawiano jeszcze inne sceny, np. statua Madonny i św. Jana Nepomucena na pl. Świętojańskim we Wrocławiu ukazuje 3 sceny: spowiedź królowej, przesłuchanie Jana oraz zrzucenie do rzeki.

³⁴ J. Olędzki, *Kultura artystyczna ludności kurpiowskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1971.

³⁵ A. Chętnik, Krzyże i kapliczki kurpiowskie, *PSzL XXXI:1977* nr 1, s. 45; U. Janicka-Krzywdą, jw., s. 44; L. Postolowicz, jw., s. 19.

Postać św. Jana występująca przy wystroju dekoracyjnym obiektów użyteczności publicznej lub w ich pobliżu, wskazywała na jeszcze inne wierzenia związane z osobą świętego. Był uważany bowiem za patrona od niewinnych podejrzeń, bronił dobrej sławy i chronił dobrego imienia³⁶. Obraz św. Jana Nepomucena w Czerwińsku zaopatrzony jest w charakterystyczny napis: *Patronus bonae famae*³⁷. W XVIII-wiecznym *Kancjonale o św. Janie* czytamy zaś celną strofę:

*Niechajże pamięta, kto cudzym honorem
trząsa bez żadnego respektu,
że gęba zawzięta i z swoim aktorem
doczeka się także despektu*³⁸.

Często więc wizerunki świętego ustawiano przy ratuszach³⁹ i kolegiach jezuickich. W tym ostatnim przypadku miały one stanowić pewnego rodzaju obronę przed pomówieniami oczerniającymi jezuitów⁴⁰. Ponadto pomniki świętego ustawiano przed plebaniami⁴¹, na terenach przyklasztornych⁴² oraz na cmentarzach⁴³. Często jeszcze dzisiaj spotkać można jego figurę na murach wokół terenów kościelnych, bądź w niszach bram wiodących na ich teren⁴⁴.

Gdyby przyjąć rok fundacji ołtarzy w kościele św. Wawrzyńca w Plutach i kościoła św. Jana w Tłokowie za czas powstania rzeźb ołtarzowych, to najstarsze figurki świętego Czecha na Warmii pochodzą z roku 1702. W Tłokowie figurka Nepomucena znajduje się w ołtarzu głównym⁴⁵, zaś w Plutach w jednym z dwóch niemal identycznych ołtarzy bocznych, ufundowanych przez miejscowych chłopów. Ołtarze z Plut były restaurowane w 2. połowie XIX wieku⁴⁶. Nie można wykluczyć faktu wtórnego umieszczenia figury świętego w ołtarzu podczas restauracji. Według informacji udostępnionych w olsztyńskim muzeum, jedna z przechowywanych tam figurek, o znamionach sztuki „oficjalnej”, pochodzi z początków XVIII stulecia. Powstać miała w Lidzbarku. Ksiądz Dudek 28 stycznia

³⁶ J. Tazbir, *Święci, grzesznicy, kacerze*, jw., s. 136; ks. W. Schenk, *Kult świętych*, jw., s. 97; tenże, *Z dziejów*, jw., s. 194; ks. T. Chodźidło, jw., s. 125; J.S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*, t. I, wyd. III, Warszawa 1976, s. 307; J. Jastrzębski, *Klasztor Świętego Krzyża na Łyseu*, wyd. II, Kielce 1988, s. 60.

³⁷ Ks. M. Dębski, *Bazylika czerwińska. Przewodnik*, Wyszogród 1988, s. 34.

³⁸ Wł. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1985, s. 421.

³⁹ Np. w Bratysławie — S. Holnik, *Uroczystości koronacyjne w Preszburgu 1563–1830*, przekład K. Močko, Kraków 1986, s. 64.

⁴⁰ K. Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, Warszawa 1986, s. 210.

⁴¹ Np. w śląskim Bukowie (dekanat Strzegom) — „Bractwo Krzyżowców”, tekst i opracowanie red. A. Scheer, Świdnica 1986, s. 5.

⁴² Np. przed kościołem św. Rafała Archaniola w Wilnie — B. Kaczorowski, jw., s. 134.

⁴³ Np. w Łozinie (woj. wrocławskie) — P.A. Jeszke, *Łozina*, PPP, grudzień 1986, s. 29. Święty był uważany nieraz za patrona umierających — I. Scheer, *Święty Jan Nepomucen-patron*, jw., s. 43.

⁴⁴ M. Krajewski, *Kościół i klasztor ojców karmelitów w Oborach*, współpraca autorska: O.M.J. Wojnarowski, Obory 1986, s. 19.

⁴⁵ Ks. H. Madej, J. Piskorska, *Przewodnik po zabytkowych kościołach południowej Warmii*, Olsztyn 1973, s. 103; badania terenowe autora (dalej BT) VIII 1989 oraz VII 1992.

⁴⁶ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, Seria Nowa*, t. II: Województwo elbląskie, pod red. M. Arszczyńskiego, M. Kutzniera, z. I: Braniewo, Frombork, Orneta i okolice, opr. autorskie M. Arszczyński i M. Kutznier, wstępną inwentaryzację przeprowadzili P. Skubiszewski i E. Struszyńska. Tekst, Warszawa 1980, s. 178; BT VIII 1989.

1928 roku przekazał ją Muzeum Lidzbarskiemu — Heimatmuseum⁴⁷. Inną figurę świętego Jana z początków XVIII stulecia rejestruje Ulbrich w okolicach Sętala⁴⁸. Obiekty te świadczą o próbach przeniesienia kultu na Warmię długo przed beatyfikacją. Nie można jeszcze na podstawie tych przykładów mówić o istnieniu kultu. Raczej pojedynczy duchowni sugerowali, podpowiadali ten kult wiernym. Fakty te świadczą równocześnie o globalnym zasięgu kultu św. Jana Nepomucena w pierwszych latach XVIII wieku. Warmia leżała setki kilometrów od epicentrum rodzącej się czci do nowo kanonizowanego świętego. Może bezpośrednio oddziaływały na te zainteresowania Warmiaków osobą świętego sąsiednie społeczności katolickie. Z tego czasu pochodzi mensa z głównego ołtarza kościoła w Bagarcie koło Sztumu⁴⁹. Autor mensy ukazał scenę zrzucenia ciała świętego z mostu do Wełtawy. Tuż nad mostem Karola dwa aniołki przytrzymują język świętego, co świadczy, iż całość musiała powstać przynajmniej po 1719 roku, tj. po odkryciu grobu z dobrze zachowanym językiem męczennika. Na Warmii sporadycznie zdobywano się na tak rozbudowane rozwiązania ikonograficzne.

Z terytorium Warmii wskazać można jeszcze inne wyobrażenia męczennika, które stworzono na kilka lat przed beatyfikacją i kanonizacją. Ołtarz boczny w Unikowie posiada płaskorzeźbę świętego z dwoma adorującymi go aniołkami⁵⁰. Według Ulbricha pochodzi on z 1715 r. Z około 1720 roku datowane jest zwieńczenie głównego ołtarza w Blankach z figurą świętego Jana Nepomucena⁵¹. Pewną trudność sprawiało dawniejszym historykom ustalenie rocznej daty budowy bocznego ołtarza z rzeźbą Nepomucena w Bartagu. W literaturze przyjęła się data 1724 roku⁵², która nie znajduje potwierdzenia w archiwaliach. Z kwerendy archiwalnej wynika, iż fundacja miała miejsce 3 lata wcześniej, tj. w 1721 roku⁵³. Wedle Ulbricha inna figura św. Jana Nepomucena z głównego ołtarza w Sętalu powstała w r. 1725⁵⁴, a figura z kościoła w Płoskini dwa lata wcześniej⁵⁵.

Z chwilą wyniesienia na ołtarze praskiego męczennika ze wzmoczoną siłą zaczęto wznosić jego plastyczne wyobrażenia. Tak było w całej Europie. Podobne zjawisko obserwujemy na Warmii. Z około 1730 roku pochodził główny ołtarz

⁴⁷ Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, RN-239.

⁴⁸ A. Ulbrich, *Geschichte der Bildkammer-Kunst in Ostpreussen*, Bd. I, Königsberg 1926–1929, s. 530.

⁴⁹ B. Schmid, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen, dritter band Pomesanien*, Bd. 3: Kreis Stuhm, Danzig 1909, s. 253; karta zabytków ruchomych w Państwowej Służbie Ochrony Zabytków (dalej: PSOZ) w Elblągu.

⁵⁰ A. Ulbrich, *juw.*, s. 540, il. 661; BT VII 1989 oraz VII 1992.

⁵¹ A. Boetticher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen*, Bd. IV: Ermland, Königsberg 1894, s. 34; tenże, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Dekanates Heilsberg*, Königsberg 1894, s. 162; A. Ulbrich, *juw.*, s. 568; T. Chrzanowski, *Przewodnik po zabytkowych kościołach północnej Warmii*, Olsztyn 1978, s. 12.

⁵² A. Boetticher, *juw.*, s. 23–26; G. Dehio, E. Gall, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Deutschordenslands Preussen*, München – Berlin 1952, s. 253; J. Piskorska, *Zabytki ruchome w kościołach i kaplicach dekanatów Olsztyn Południe i Północ według stanu z 1975 roku*, SW XIV (1977), s. 553. Brak rocznej datacji w pracach: A. Ulbrich, *juw.*, s. 581; P. Turowski, *Historia parafii Bartąg*, s. 30 — AAWO, Mkr. Nr 382.

⁵³ AAWO, Księgi parafialne, Bartąg 4.

⁵⁴ A. Ulbrich, *juw.*, s. 517. Wspomina tę rzeźbę także A. Boetticher, *juw.*, s. 253.

⁵⁵ A. Ulbrich, *juw.*, s. 638 powtarza tę informację za: A. Boetticher, *juw.*, s. 203.

z rzeźbą świętego w Biesowie⁵⁶. W tym samym czasie stworzono figury z głównego ołtarza w kościele filialnym pw. Wszystkich Świętych w Wierźnie Wielkim, między innymi jedna przedstawia św. Jana Nepomucena⁵⁷. Po 1730 roku wybudowano przydrożny pomnik Nepomucena w Braniewie, umieszczony przed kościołem Trójcy Św.⁵⁸ Ołtarz główny w kościele parafialnym w Jezioranach ufundowano w 1734 roku. Do dzisiaj w drugiej kondygnacji znajduje się rzeźba Nepomucena⁵⁹. Późnobarokowy ołtarz boczny w Chwałęcinie, jak twierdzi Ulbrich, powstał w 1735 r. W dolnej kondygnacji umieszczono współczesne ołtarzowi rzeźby świętych, m.in. św. Jana Nepomucena⁶⁰. Z tego roku pochodziło także plastyczne wyobrażenie Nepomucena z kościoła w Ramsowie⁶¹. Około 1735 r. wybudowano boczny ołtarz w Henrykowie m.in. z rzeźbą św. Jana Nepomucena⁶².

Z 1738 roku pochodzą innego rodzaju przedstawienia Nepomucena. W Braniewie w kościele św. Krzyża w głównym ołtarzu, znajduje się obraz poświęcony św. Janowi. Był on ufundowany przez Antoniego Ignacego Hamanna, zaś wykonał go Jan Christian Schmidt z Reszla⁶³.

Należy zwrócić uwagę, iż wraz z nastaniem biskupa Grabowskiego na stolicę dominium warmińskiego ruch związany z inwestycjami poświęconymi patronowi dobrej spowiedzi i spowiedników przybrał na sile. Być może było to zasługą również nowego biskupa. Warto pamiętać, iż pod względem gospodarczym był to trudny czas dla Warmii⁶⁴. O ile trudno jest nam wskazać na bezpośrednie jego zabiegi mające na celu spopularyzowanie męczennika na Warmii, o tyle znamy pomnik z piaskowca św. Jana Nepomucena przed kościołem farnym w Radomiu, wystawiony z inicjatywy biskupa Grabowskiego. Na tym wyobrażeniu męczennik trzyma w lewej ręce biret, w prawej zaś krucyfiks. Z inskrypcji na postumencie wynika, iż dzieło to powstało w 1752 roku. Twórcą pomnika był nadworny rzeźbiarz drezdeński Piotr Coudray. Osoba fundatora tego obiektu w tej części Rzeczypospolitej jest zrozumiała, gdyż biskup Grabowski piastował w latach 1743 i 1744⁶⁵ urząd prezesa Trybunału Skarbowego Królewskiego w Radomiu⁶⁶.

⁵⁶ Tamże, s. 36; A. Ulbrich, *Geschichte der Bildhauerkunst in Ostpreussen vom Ausgang des 16. bis in die 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Bd. 2, Königsberg 1929, s. 583; tenże, *Geschichte, jw.*, Bd. I, s. 582; J. Jasiński, *Z dziejów parafii biesowskiej i rodziny Liederów*, w: F. Lieder, *Warmia moich młodych lat*, opr. J. Jasiński, Olsztyn 1986, s. 20–22.

⁵⁷ Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, Seria Nowa, t. 2, z. 1, s. 189.

⁵⁸ T. Chrzanowski, *Przewodnik...*, s. 20; Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, Seria Nowa, t. 2, z. 1, s. 30; BT VIII 1989.

⁵⁹ A. Ulbrich, jw., Bd. I, s. 626; Ks. H. Madej, J. Piskorska, jw., s. 36, BT VIII 1989.

⁶⁰ A. Ulbrich, jw., Bd. I, s. 612; Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, Seria Nowa, t. 2, z. 1, s. 37; BT VIII 1989 oraz VII 1992.

⁶¹ A. Ulbrich, jw., Bd. I, s. 607.

⁶² A. Boetticher, jw., s. 158; A. Ulbrich, jw., Bd. I, s. 607; Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, Seria Nowa, t. 2, z. 1, s. 119.

⁶³ A. Boetticher, jw., s. 63; OBN, *Zbiory Specjalne, PTHR-8: Historia kościoła w Braniewie* (tłumaczenie na j. polski niemieckiej broszury), s. 7; T. Chrzanowski, jw., s. 19; Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, Seria Nowa, t. 2, z. 1, s. 22; BT VIII 1989.

⁶⁴ Por. J. Obłąk, *Stosunek do nauki i sztuki biskupa warmińskiego Adama Stanisława Grabowskiego*, *SW* I(1964).

⁶⁵ J. Dygdała, op. cit., s. 139.

⁶⁶ J. Wiśniewski, *Dekanat radomski*, Radom 1911, s. 219, 220; BT VII 1993 oraz

Na Warmii stosunkowo rzadko decydowano się na fundację obiektów tego rodzaju co w Radomiu. Z jednej strony koszt przedsięwzięcia, z drugiej brak tradycji — to wszystko sprzyjało innemu charakterowi okazywania na Warmii czci świętym. Na rządy diecezją warmińską Grabowskiego przypada jednak twórczość jednego z najwybitniejszych w regionie rzeźbiarzy. Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XVIII wieku datuje się ożywiona działalność artystyczna Krzysztofa Perwanger. Z terytorium Warmii znamy jeden przydrożny pomnik św. Jana Nepomucena, który wyszedł spod ręki tego artysty. Ponadto w Tolkmicku, w którym mieszkał rzeźbiarz, znajduje się jego drugi wolno stojący posąg świętego⁶⁷. Ostatni obiekt powstał prawdopodobnie w 1745 roku. Do dzisiaj na lewym boku cokołu zachowała się inskrypcja fundacyjna:

*DEO
In Santis suis
MIRABILI
In Recognitionem
Postium
Die 9 Mensis Xbris
AO Dni MDCCXXXVII
C (fragment nieczytelny).*

Na frontowej stronie cokołu znajduje się herb Szembeka. Znalazł się on za przyczyną Franciszka Jakuba Szembeka — wojewody inflanckiego, który w tym czasie był starostą tolkmickim. Dzień wystawienia figury — 9 października — to wigilia święta św. Franciszka Borgiasza, niewątpliwie patrona wojewody⁶⁸. Przypisuje się temu samemu rzeźbiarzowi inną kamienną figurę św. Jana Nepomucena we Fromborku⁶⁹. Jest ona wbudowana w dawny mur cmentarny. Według Ulbricha pochodzi ona z roku 1745. Na Warmii, z połowy XVIII wieku zachowały się dwa inne przydrożne posągi świętego. Z 1746 r. jest statua przed kościołem św. Mikołaja w Bisztyнку⁷⁰. W 1988 roku inskrypcja z cokołu gosiła:

*Ad
Majorem DEI Gloriam
S. Joannis Nepomuceni Hono
ranc Statuam
fieri et erigi curavit*

J. Hochleitner, Kult św. Jana Nepomucena na Warmii, Gdańsk 1993, s. 94 — maszynopis dysertacji doktorskiej w zbiorach Instytutu Historii Uniwersytetu Gdańskiego.

⁶⁷ A. Ulbrich, jw., Bd. I, s. 674, 680–681; A. Marquardt, Der Tolkemiter Bildhauer Christoph Perwanger, *ZGAE* 22(1926), s. 309; J. Strumiński, Krzysztof Perwanger — rzeźbiarz z Tolkmicka, *KMW* 4(1969), s. 584; A. Rzempoluch, O czterech rzeźbach Perwanger na Warmii, *Biuletyn Historii Sztuki* L: 1988 nr 1–2, s. 114–115, il. 1–3; T. Oracki, Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i ziemi malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku, t. 2: L–Ż, Olsztyn 1988, s. 74; BT VIII 1989.

⁶⁸ A. Rzempoluch, jw., s. 114.

⁶⁹ A. Ulbrich, jw., Bd. I, s. 674, il. 850; Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, Seria Nowa, t. 2, z. 1, s. 111; T. Oracki, jw., s. 74; BT VIII 1989.

⁷⁰ A. Ulbrich, jw., Bd. I, s. 788; BT VII 1988, BT VII 1992 — brak drewnianej figury na cokole.

(nieczytelny napis) *Sebastian Langho*
Anno 1746
die sta Juny.

Z około 1750 r. jest drewniana rzeźba Nepomucena w Braniewie (ul. Olsztyńska)⁷¹. Często w literaturze była wzmiankowana, obecnie zaginiona, przydrożna figura świętego z Ornety⁷². Według Orłowicza miejscowy most nad miejskim rowem zdobiła figura św. Jana Nepomucena z r. 1756⁷³.

Fundacje obiektów z wyobrażeniem czeskiego męczennika na Warmii do lat 60. XVIII wieku były zjawiskiem powszechnym. W późniejszych czasach możemy zaobserwować powolny spadek w przedstawieniach tego tematu w sztuce profesjonalnej. Pod koniec stulecia temat ten upowszechnia się w warsztatach ludowych twórców. Niemniej przez całe następne dziesięciolecia śledzimy pojedyncze fundacje Nepomuków w warmińskich świątyniach. Jest to jednak proces spadający, jakby poruszający się po równi pochyłej. Czym później przesuwamy się w czasie, tym mniej możemy spotkać nowych rzeźb czy obrazów poświęconych świętemu Czechowi. Jeszcze w wieku XVIII spotykamy kilkanaście nowych fundacji. Przede wszystkim trzeba odnotować, że stosunkowo często malowano podobizny świętego kapłana. W Rogożu na kolebkowym sklepieniu, polichromia m.in. przedstawia świętego bez biretu. Pod popiersiem inskrypcja głosi: *S. IOANNES NEPOMUCENUS*⁷⁴.

Z tego wieku znamy aż 7 innych obrazów Nepomuka. Stosunkowo rzadko odnotowywano w dawnych inwentarzach te obiekty. Nie przetrwały obrazy z gotyckiego kościoła w Barczewie⁷⁵ oraz z podobnej świątyni w Ornecie⁷⁶. Zachował się kolejny obraz w kościele ojców franciszkanów w Barczewie, w drugiej kondygnacji bocznego ołtarza⁷⁷. Stosunkowo dużo udało się zebrać informacji o obrazie znajdującym się w Głotowie. Na tym ołtarzowym obrazie zostały wtórnie nałożone elementy — krzyż i 5 gwiazd. Świętemu towarzyszą 3 anioły. Jeden trzyma otwartą księgę, w której napis głosi: *SACRAMENTUM REGIS ABSCONDERE BONUM EST*. Twórcą obrazu jest prawdopodobnie Piotr Kolberg⁷⁸.

Z początku XVIII wieku była kaplica św. Jana Nepomucena w Stoczku Warmińskim⁷⁹. Pierwotnie pod wezwaniem czeskiego męczennika był kościół Św.

⁷¹ Katalog Zabytków Sztuki o Polsce, Seria Nowa, t. 2, z. 1, s. 30.

⁷² A. Boetticher, jw., s. 271; M. Orłowicz, Ilustrowany przewodnik po Mazurach pruskich i Warmii z 85 ilustracjami w tekście, Lwów – Warszawa MCMXXIII, s. 239; A. Ulbrich, jw., Bd. I, s. 600; T. Chrzanowski, jw., s. 124; BT VII 1989 wykazały, iż los tego obiektu jest nieznany nawet dla najstarszych mieszkańców miasteczka. M.in. wywiad z p. Chruścielem (miejscowy polonista i rzeźbiarz) oraz ks. proboszczem.

⁷³ M. Orłowicz, jw., s. 239.

⁷⁴ A. Boetticher, jw., s. 222; BT VII 1989 i VII 1992.

⁷⁵ A. Boetticher, jw., s. 261; M. Orłowicz, jw., s. 155.

⁷⁶ A. Boetticher, jw., s. 280.

⁷⁷ Tamże, s. 265; BT VII 1989 i VII 1992.

⁷⁸ J. Piskorska, Zabytki ruchome w kościołach i niektórych kaplicach Olsztyna według stanu z 1973 roku, *SW* X(1973), s. 485.

⁷⁹ T. Chrzanowski, jw., s. 158; T. Górski, Sanktuarium Matki Pokoju w Stoczku Warmińskim, Olsztyn 1988, s. 9.

Krzyża w Braniewie⁸⁰. Jedna z fromborskich kurii nosiła imię świętego, na pewno po 1750 roku. Być może wcześniej nadano jej to wezwanie, lecz brakuje dokumentów na potwierdzenie tego przypuszczenia⁸¹.

Warto zauważyć, iż wyobrażenia Nepomucena rzadko umieszczano na innych obiektach niż rzeźby oltarzowe, obrazy i pomniki. Tylko na jednej kropielnicy udało się odnaleźć świętego — w Nowym Kawkowie. Pochodzi ona z XVIII wieku⁸². Również tylko na jednej chorągwi procesyjnej można znaleźć olejne malowidło z typową podobizną męczennika w Radziejowie⁸³. Nie słyszymy jednak o żadnym warmińskim stowarzyszeniu, bractwie św. Jana Nepomucena⁸⁴.

O recepcji kultu św. Jana Nepomucena na Warmii świadczą w pewnym stopniu, bardzo rzadko spotykane, podwójne imiona świętego. Rozpowszechniony był na Warmii katechizm, który nakazywał: *W szczególnej czci mieć mamy Patrona naszego*⁸⁵. Na terytorium „świętej Warmii” nie było jednak wielu, którzy by musieli czcić św. Jana Nepomucena sugerując się tylko powyższą wytyczną katechizmu. 16 maja 1734 roku w Dobrym Mieście urodził się Jan Nepomucen Augustyn Katenbringk, późniejszy kapłan i historyk⁸⁶. Józef Potitt (Potit) urodzony w 1727 roku w Żegotach koło Lidzbarka, w zakonie pijarów przybrał imię Jana Nepomucena⁸⁷. Może do tego wyboru przyczyniła się jego edukacja w jezuickim kolegium w Reszlu? Kwerenda archiwalna nie przyczyniła się do odkrycia wielu przykładów. Udało się jedynie w księgach chrztów warmińskich wiejskich parafii odkryć 6 tych charakterystycznych imion. Z czasów biskupa Grabowskiego zarejestrowano w kolejności chronologicznej: 20 V 1737 oraz 19 V 1744 roku w Rogożu ochrzczono tym imieniem dwóch chłopców⁸⁸. Biskup Grabowski prawie na co dzień stykał się z tym podwójnym imieniem za przyczyną proboszcza elbląskiej parafii św. Mikołaja — Jana Nepomucena Melchiora — słynącego ze swej gorliwości religijnej⁸⁹.

Czy na podstawie powyżej zebranego materiału można pokusić się na zdefiniowanie stosunku biskupa Grabowskiego do żywo rozwijającego się kultu patrona spowiedników i dobrego imienia? Myślę, iż na taki sąd jest zbyt wcześnie. Przede

⁸⁰ A. Boetticher, *iw.*, s. 62; A. Ulbrich, *iw.*, Bd. I, s. 596; OBN Olsztyn, Zbiory Specjalne, PRHR-8: Historia kościoła..., s. 7; Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, Seria Nowa, t. 2, z. 1, s. 20.

⁸¹ AAWO, Archiwum kapituły, C 14: Curia Joannis Nepomuceni bert. 1679–1792. Dokumenty wskazują, iż w II połowie wieku XVIII ten tytuł był powszechnie używany. W zbiorze dokumentów brak danych z lat 30. XVIII wieku. Wyniesienie na ołtarze Czecha z Pomuk mogło bezpośrednio wpłynąć na tytuł kurii.

⁸² J. Piśkorska, Zabytki ruchome w kościołach i kaplicach dekanatów Olsztyn Południe, *iw.*, s. 599. Informacji tej nie potwierdziły BT VII 1992.

⁸³ BT VIII 1989.

⁸⁴ AAWO, Archiwum Biskupie, H 160: Różne rękopisy i rzadkie druki. Materiały do opracowania historii bractw na Warmii oraz szczytki ksiąg brackich. O Warmiakach w bractwach św. Jana Nepomucena poza Warmią: J. Hochleitner, *Powiernik*, *iw.*, s. 118.

⁸⁵ Katechizm katolicki dla Archidiecezji Wrocławskiej, wyd. urzędowe Arcybiskupiego Ordynariatu Wrocławskiego, Wrocław 1931, s. 40. Dotarłem do niego w OBN Olsztyn, Zbiory Specjalne, R-757/II/9.

⁸⁶ T. Oracki, Słownik biograficzny, *iw.*, t. 1: A-K, Olsztyn 1984, s. 124 (tam dalsza literatura).

⁸⁷ Tamże, t. 2; s. 88 (tam dalsza literatura).

⁸⁸ AAWO, Księgi parafialne, Rogóż 2: „Księga chrztów 1702–1764”.

⁸⁹ J. Dygdała, *iw.*, s. 104.

wszystkim lata rządów Grabowskiego w diecezji warmińskiej przypadły na czas najdynamiczniejszego okresu w rozwoju tego kultu w Europie. Fundacje warmińskie poświęcone czeskiemu męczennikowi, stanowią więc pewien odprysk ogólnoeuropejskiego zainteresowania św. Janem. Właściwiej można by określić stosunek biskupa do patrona dobrej spowiedzi jako neutralny. Świadczą o tym inwestycje Grabowskiego. Biskup wielokrotnie konsekrował na Warmii kościoły i ołtarze. Często wywierał duży wpływ na wystrój tych obiektów. Już 5 VII 1748 roku poświęcił przebudowany kościół w Lamkowie. Wedle A. Ulbricha nad drzwiami miało znajdować się tam plastyczne wyobrażenie Jana Nepomucena⁹⁰. Nie natrafiamy jednak na żadne informacje o wyobrażeniach świętego w dwóch pozostałych kościołach, wyświęconych przez Grabowskiego, w Bisztyнку i Franknowie. Podobnie jest z ołtarzami, które wyświęcił biskup Grabowski. Najbardziej był przejęty fundacją głównego ołtarza we fromborskiej katedrze, w którym nie umieszczono żadnego wyobrażenia Nepomucena. Prawdopodobnie nie było Nepomucena w ołtarzu, który spłonął w 1806 roku w farnym kościele Reszla⁹¹. Być może rzeźba świętego znalazła się w ołtarzu głównym w kolegiacie dobromiejskiej⁹². Na pewno jednak rzeźba św. Jana Nepomucena znalazła się w ołtarzu głównym w Jezioranach⁹³. Męczennika widzimy ubranego w typowe dla niego szaty; wyjątkowo tylko komża została wymalowana na pomarańczowo. W obu dłoniach święty dzierży palmę męczeństwa. Korpus ciała ustawiony jest bokiem, zaś twarz bezpośrednio skierowana w kierunku wiernych.

Duży wpływ na charakter sztuki w całych Prusach Królewskich wywarło duchowieństwo⁹⁴. Widzimy to zjawisko bardzo wyraźnie na „świętej Warmii”. Fundacje obiektów sakralnych najczęściej były dokonywane przez tę warstwę społeczeństwa warmińskiego. Sporadyczne wypadki fundacji chłopskich świadczyły przede wszystkim o chęci naśladownictwa, która w dużej mierze musiała być określona przez duchownych. Może chłopci złożyli się na konfesonął w Bartągu, który do dzisiaj świadczy o swym ludowym twórcy? Owalna płycina z wymalowaną podobizną św. Jana Nepomucena w zplecku musiała powstać do 1738 r. Sporządzony w tym roku inwentarz świątyni informuje o istnieniu konfesjonálu z kolorowym obrazem⁹⁵. Należy dodać, iż na Warmii bardzo rzadko umieszczano podobizny świętego na tych ruchomych obiektach świątyni. W katedrze fromborskiej na konfesjonałach widnieją św. Piotr, Adam i Ewa oraz emblematy symboliczne⁹⁶. Osiemnastowieczne konfesjonály w Chwałęcinie na owalnych obrazach olejnych prezentują św. Mikołaja, Chrystusa, św. Piotra, św. Hieronima, króla z aniołem malującym kobietę i św. Pawła⁹⁷. Nie ma jednak ani razu patrona

⁹⁰ A. Ulbrich, *iw.*, Bd. I, s. 633.

⁹¹ J. Obłak, *iw.*, s. 53.

⁹² Tamże, s. 539.

⁹³ Tamże, s. 626; H. Madej, J. Piskorska, *iw.*, s. 36.

⁹⁴ W. Odyniec, *Dzieje Prus Królewskich (1454–1772)*. Zarys monograficzny, Warszawa 1972, s. 339.

⁹⁵ AAWO, Księgi Parafialne Bartąg 4: P. Turowski, *iw.*, s. 109; J. Piskorska, *Zabytki*, *iw.*, s. 553; BT VII 1989 i VII 1992.

⁹⁶ BT VIII 1989.

⁹⁷ Według danych zawartych na karcie zabytków ruchomych w PSOZ Elbląg.

spowiedników i patrona szczerej spowiedzi — św. Jana Nepomucena. Równocześnie znany jest fakt, iż mistrzowie stolarki intarsjowanej z okolic Fromborka w 1746 roku byli autorami konfeksjonu z wizerunkiem św. Jana Nepomucena w warszawskim kościele św. Anny. Głównym autorem tego dzieła stolarskiego był Faschalis Fischer. Wiadomo o nim, że potrafił pisać, co potwierdza opinię o wysokim poziomie kulturowym mieszkańców Warmii. Ta zdolność mogła ułatwić Fischerowi zapoznać się z jakimś wzornikiem, aby zaprojektować intarsjowaną kompozycję ze scenami z życia świętego⁹⁸.

Często podejmowany w literaturze przedmiotu mecenat artystyczny Grabowskiego⁹⁹, również w nas interesującym zagadnieniu, nasuwa pewne pytania i wątpliwości. Jak wiadomo biskup Grabowski po swoim przybyciu na Warmię podjął współpracę ze znakomitym rzeźbiarzem Krzysztofem Perwangerem. Dlaczego nie temu artyście powierzył wykonanie pomników św. Katarzyny w Lidzbarku Warmińskim i św. Jana Nepomucena w Radomiu? Dzisiaj nie jesteśmy w stanie stwierdzić, czy czasem dzieło tego tołkmińskiego artysty — ołtarz główny dla kościoła św. Mikołaja w Elblągu — nie zawierał elementów poświęconych św. Janowi Nepomucenowi. Ołtarz spłonął w 1777 roku¹⁰⁰.

Główne inicjatywy artystyczne Grabowskiego na Warmii nie zawierały wątków poświęconych św. Janowi Nepomucenowi. Można przypuszczać, iż postać tego świętego nie zawierała dla biskupa tych wartości, o które najbardziej pragnął zabiegać w ich upowszechnieniu wśród wiernych. Co innego ze świętą Katarzyną, której poświęcił pomnik w Lidzbarku Warmińskim — była przecież patronką miejscowego żeńskiego zgromadzenia. Jak można wytłumaczyć jednak fakt ustawienia pomnika św. Jana w Radomiu? Z jednej strony wpływ na decyzję mógł mieć charakter kultu Czecha — patrona dobrego imienia. Grabowski w Radomiu był prezesem Trybunału Skarbowego. Z drugiej strony w ten sposób raz jeszcze biskup mógł wykazać się swoim taktem i dyplomacją. Słynął z tego, że potrafił nawiązywać dobre kontakty w różnych środowiskach, w których dane było mu przebywać. Gdy został biskupem warmińskim, choć otaczał się gromem zaufanych kapłanów, obsadził główne stanowiska w diecezji miejscowymi kanonikami. Podobnie w Radomiu mógł przemówić do rzeszy braci szlacheckiej zrozumiałym symbolem w postaci świętego, który był powszechnie czczony w innych regionach Rzeczypospolitej.

⁹⁸ D. Kaczmarczyk, Kościół św. Anny, Warszawa 1984, s. 179–187.

⁹⁹ J. Obłak, jw., s. 7–56; K. Kordek, Mecenat artystyczny biskupa Adama Stanisława Grabowskiego, *Rocznik Olsztyński* 11(1975), s. 119–175.

¹⁰⁰ Ołtarz był jednokondygnacyjny, zwieńczony krucyfiksem. Po jego bokach znajdowały się rzeźby NMP i św. Jana — por. J. Obłak, jw., s. 53; K. Kordek, jw., s. 156–157.

BISCHOF GRABOWSKI UND DER KULT DES SCHUTZHEILIGEN DES GUTEN NAMENS

ZUSAMMENFASSUNG

Bischof Grabowski ist in der ermländischen Diözese vor allem dank seiner zahlreichen künstlerischen Aktivitäten bekannt. Gegenstand des Beitrags ist der Kult des hl. Johannes Nepomuk im Kontext der Tätigkeit des gelehrten Bischofs Grabowski. Die Analyse dieser Erscheinung hat kein größeres Interesse des Adam Stanislaus Grabowski an dem zu dieser Zeit fast in ganz Europa sich verbreitendem Kult des Schutzheiligen des guten Namens.

Die ersten plastischen Vorstellungen, die im Ermland dem tschechischen Märtyrer gewidmet waren, erschienen schon anfangs des 18. Jh., also viele Jahre vor seiner Selig- (1721) und Heiligsprechung (1729). Die Altäre des hl. Wawrzyniec in der Kirche von Pluty und des hl. Johannes in Tłokowo besitzen Altarschnitzereien von 1702. In Tłokowo befindet sich die Figur des Nepomuk am Hauptaltar, in Pluty an einem Nebenaltar, der von hiesigen Bauern gestiftet worden war. Eine Holzfigur im Museum von Olsztyn, die Merkmale professioneller Kunst besitzt, stammt vom Anfang des 18. Jh. Sie sollte in Lidzbark entstanden sein. Vom Anfang des 18. Jh. sollte nach Ulbrich die Figur des Heiligen aus der Gegend von Sętal stammen.

Bald nach der Heiligsprechung stieg das Interesse der Ermländer am Schutzheiligen der Beichtvater, wofür zahlreiche Nepomukstiftungen sprechen. Von etwa 1730 stammte der Hauptaltar mit einer Skulptur dieses Heiligen in Biesowo. Fast zur selben Zeit wurden die Figuren des Hauptaltars in der Filialkirche der Allerheiligen in Wierzno Wielkie geschaffen. Eine davon stellt den hl. Johannes Nepomuk dar. Nach 1730 wurde das Denkmal des hl. Nepomuk vor der Dreifaltigkeitskirche in Braniewo errichtet.

Das Verhältnis des Bischofs Grabowski zum Schutzheiligen einer guten Beichte kann als neutral bezeichnet werden. Dafür sprechen Grabowskis Investitionen. Der Bischof konsekrierte im Ermland zahlreiche Kirchen und Altäre. Oft beeinflusste er im hohen Maße die Ausstattung dieser Objekte. 1748 weihte er die umgebaute Kirche in Łankowice ein. Nach A. Ulbrich sollte sich über der Eingangstür eine plastische Darstellung des Johannes Nepomuk befinden. Keine Nachrichten wurden jedoch zu eventuellen Darstellungen des Heiligen in den anderen zwei Gotteshäusern gefunden, die Bischof Grabowski in Bisztyniec und Frankowo eingeweiht hatte. Am ergriffensten war er von der Stiftung des Hauptaltars in der Kathedrale von Frombork, an dem kein Element an Nepomuk erinnert. Wahrscheinlich gab es auch keine Nepomukdarstellung am Altar, der 1806 einer Feuersbrunst in der Pfarrkirche von Reszel erlag. Es ist möglich, daß sich eine Statue des hl. Johannes Nepomuk im Hauptaltar der Kollegiatskirche von Dobrze Miasto befand. Mit Sicherheit gab es jedoch eine Skulptur des hl. Johannes Nepomuk im Hauptaltar von Jeziorany.

Die aufgenommene Problematik erwartet — vom wissenschaftlichen Standpunkt aus — einige wesentliche Antworten. Wenn wir besser verstehen werden, warum Grabowski zu Stiftungen einiger Objekte Künstler außerhalb Preußens gesucht hat, obwohl in seiner Nähe in Tolkmińsko ein ausgezeichnete Bildhauer zu Verfügung gestanden hatte, oder die Motive der Errichtung eines Nepomukdenkmals in Radom kennenlernen werden, obwohl er zur gleichen Zeit im Ermland nie so direkt in den von ihm gestifteten Objekten hingewiesen hat, werden wir erst versuchen können, die gestellte Frage zufriedenstellen zu beantworten. Das zusammengetragene Material zeugt jedoch davon, daß sich auch im Ermland der Kult des heiligen Tschechen verhältnismäßig schnell und parallel zu anderen europäischen Ländern verbreitete.